

מסע ומריבה

מים ראשונים: המעמד הגדול של קריעת ים סוף: "ויאמינו בה" ובמשה עבדו", מתחלף מהר לתלונות, מיאון, מסה ומריבה של בני ישראל בקב"ה ומשה. כבר בדברינו [אמונה, שירה והסעה](#) ראינו איך משה צריך להסיע את בני ישראל מים סוף ולמנוע את חזרתם למצרים: "אמרו ישראל באותה שעה: כלום הוציאנו הקב"ה ממצרים אלא בשביל ה' דברים: אחת, לתת לנו ביזת מצרים; שנית, להרכיבנו על ענני כבוד; שלישית, לקרוע לנו את הים; רביעית, להיפרע לנו מן המצריים; חמישית, לומר לפניו שירה. עכשיו כבר נתן לנו ביזת מצרים, והרכיבנו על ענני כבוד, וקרע לנו את הים, ופרע מן המצריים, ואמרנו שירה לפניו - נחזור למצרים!" (שמות רבה כד ג). תחנה ראשונה היא מרה: "שם שם לו חוק ומשפט ושם ניסהו" – ראה דברינו [מצוות שנצטוו במרה](#), תחנה שנייה מעיינות אילים – שם הכל נשמע בנחת, שלישית מדבר סין השלו (שיחזור אח"כ בפרשת בהעלותך ביתר עצמה), ירידת המן ומצוות השבת. וכעת, תחנה רביעית ברפידים: מסה ומריבה.¹

ויסעו כל עדת בני ישראל ממדבר סין למסעיהם על פי ה' ויחנו ברפידים ואין מים לשבת העם: וירב העם עם משה ויאמרו תנו לנו מים ונשתה ויאמר להם משה מה תריבון עמדי מה תנסון את ה': ויצמא שם העם למים וילן העם על משה ויאמר למה זה העליתנו ממצרים להמית אתי ואת בני ואת מקני בצמא: ויצעק משה אל ה' לאמר מה אעשה לעם הזה עוד מעט וסקלני: ויאמר ה' אל משה עבר לפני העם וקח אתך מזקני ישראל ומטף אשר הפית בו את היאר קח בידך והלכת: הנני עמד לפניך שם על הצור בחרב והפית בצור ויצאו ממנו מים ושתה העם ויעש פן משה לעיני זקני ישראל: ויקרא שם המקום מסה ומריבה על ריב בני ישראל ועל נסתם את ה' לאמר היש ה' בקרבנו אם אין. (שמות יז א-ח).²

מדרש אגדה (בובר) במדבר פרשת שלח פרק יד סימן כב

"וינסו אותי זה עשר פעמים". ואלו הם: שנים בים סוף ... אחד על מי מריבה, שנאמר: "ויקרא שם המקום מסה ומריבה" (שמות יז ז).³ ואחד בעגל. ואחד במתאוננים. ובשליו. ובמחלוקתו של קרח ... ואחד: וילונו כל עדת בני ישראל וגו' ... ובמרגלים, הרי לך עשרה.⁴

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דיוסע פרשה ו

"ויקרא שם המקום מסה ומריבה", ר' יהושע אומר: משה קראו מסה ומריבה, שנאמר: "ויקרא שם המקום מסה ומריבה".⁵ רבי אלעזר המודעי אומר: המקום קראו מסה ומריבה, שנאמר: "ויקרא שם המקום מסה ומריבה", מכאן לבית דין הגדול שהוא קרוי מקום.⁶

¹ בין פרשות שלח לך ובשלח יש מעין תמונת ראי (מלבד שמם הדומה). בשתייהן, יש מעין חלוקה של הפרשה לשני חצאים (שהם אולי איחוד סדרות קריאה במנהג ארץ ישראל הקדום). בשתייהן, אפשר לדבר על "החצי השני של הפרשה" לעומת הראשון. בפרשת שלח לך בא החצי השני של הפרשה לנחם את העם, אחרי הנפילה הגדולה בחצי הראשון, בפרשת המרגלים והמעפילים. ראה דברינו [החצי השני של הפרשה](#) בפרשת שלח לך. ואילו בפרשתנו, החצי השני של הפרשה הוא סדרה של נפילות אחרי החצי הראשון הנשגב של קריעת ים סוף ושירת הים בהם [ראתה שפחה מה שלא ראה יחזקאל](#) הנביא. מה בא זה ללמדנו?

² ומיד בסמוך: "ויבא עמלק וילחם עם ישראל ברפידים", ודורשים סמוכין בין הפרשות, היינו שמלחמת עמלק באה בשל תלונות בני ישראל כפי שנראה להלן. ויש לשים לב בקטע הנ"ל לשני השלבים בצמא של העם, ובהתאם לכך תגובותיו השונות של משה: מגערה ונזיפה לפחד מזעם העם. כי באמת, איזו תשובה היא זו: "מה תריבון עמדי מה תנסון את ה'" "לעם צמא למים במדבר? איפה דמות המנהיג? שים גם לב גם למעורבות של זקני העם, עליה נעמוד בהמשך. ובינתיים שאלה בפרט לצעירי הצאן: איפה עוד, במהלך ארבעים שנות הנדודים במדבר, הכה משה על הסלע ויצאו מים?

³ צריך, כרגיל, להשלים את הפסוק עד סופו: "ויקרא שם המקום מסה ומריבה על ריב בני ישראל ועל נסתם את ה' לאמר היש ה' בקרבנו אם אין". פסוק זה לא רק מסכם את האירוע, אלא גם מגלה בו פן חדש ועל כך בהמשך דברינו.

⁴ מסה ומריבה הוא אחד מעשרה הניסיונות שניסו אבותינו את המקום, נושא שנדרשו לו בשני דפים נפרדים [בפרשת שלח לך](#). כאן, במדרש אגדה בובר ספרנו רק תשעה ניסיונות, אבל לא החשבון המדוקדק חשוב, אלא האזכור של חטא מסה ומריבה, שהוא היחיד שכתבו בו במפורש שבני ישראל ניסו את הקב"ה (יש אחרים בהם הקב"ה מנסה את בני ישראל, כגון במרה ובמן). ראה גם הפסוק בדברים ו טז: "לא תנסו את ה' אלהיכם פאשר נסיתם במסה". מה הניסיון כאן? בני ישראל לא בקשו שיעשו להם ניסים (נס, ניסיון), אלא בקשו פשוט מים! וכי מה יכלו לעשות חוץ מאשר לפנות למשה שהוציאם למדבר עפ"י ה'?

⁵ הפסוק הקודם מסתיים במילים: "ויעש כן משה לעיני זקני ישראל", אז הפשט הוא ש"ויקרא" בפסוק הבא הוא משה.

⁶ כאילו כתוב בפסוק: ויקרא שם, המקום: מסה ומריבה. וקריאת שם זו היא מעין עשיית דין וקביעה לדורות ע"י הקב"ה בכבודו ובעצמו וממנו לבית הדין הגדול. לחכמים אלה חשוב לקבוע האם את שם המקום נתן משה או הקב"ה ונשמח לשמוע דעות מדוע. כך או כך, ראה מדרש ספרי במדבר פרשת בהעלותך פיסקא פו שמונה בנוסף למסה ומריבה עוד מקומות ששםם ניתן להם בשל מאורעות בני ישראל וקורותיהם במדבר: תבערה וקברות התאוה: "על מה שאירע נקרא ולא כך היה שמו מקודם". במסעם של בני ישראל במדבר הם משאירים את רושם אירועיהם במדבר, לטובה ולרעה. ראה דברינו [אלה מסעי](#) בפרשת מסעי.

"על ריב בני ישראל",⁷ רבי יהושע אומר: אמרו ישראל: אם יש הוא ריבון כל המעשים כשם שהוא ריבון עלינו – נדע,⁸ ואם לאו – לא נדע.⁹ רבי אליעזר אומר: אמרו אם מספק לנו צרכנו – נעבדנו, ואם לאו – לא נעבדנו. לכך נאמר: "על ריב בני ישראל ועל נסותם את ה' לאמר היש ה' בקרבנו אם אין".¹⁰

פסיקתא דרב כהנא פסקא ג - זכור

"זכור את אשר עשה לך עמלק" ... "ויבוא עמלק וילחם עם ישראל בריפידים" (שמות יז ח), על ידי שריפו ידיהם מן התורה ומן המצוות, שהכתוב אומר: "ויקרא שם המקום מסה ומריבה" (שם שם ז).¹¹ התחיל הקב"ה צוות: "על ריב בני ישראל ועל נסותם" (שם). וכן משה צוות ואומר: "מה תריבון עמדי מה תנסון את ה' " (שם שם ב). א"ר לוי: למה היו ישראל דומין? לאחד שהיה לו בן והרכיבו על כתיפו והיה מוליכו בשוק. והיה הבן רואה דבר של חפץ ואומר לאביו: קח לי זה והוא לוקח לו; פעם ראשונה ופעם שנייה, ופעם שלישי.¹² ראה הבן אדם,¹³ אמר לו: ראית את אבי? אמר לו: שוטה! אתה רוכב על כתיפיי וכל מה שאתה מבקש אני לוקח לך, ואתה אומר לזה: ראית את אבי?! מה עשה אביו? השליכו מעל כתיפו. בא כלב ונשכו.¹⁵

שמות רבה כו ב, פרשת בשלח¹⁶

"ויבוא עמלק", מה כתיב למעלה מן הענין? "ויסעו כל עדת בני ישראל ... ואין מים לשתות העם" (שמות יז א) – אמר ר' אבון: לעם לא היה, לצאן ולבקר היה.¹⁷ מיד באו לעשות מריבה עם משה ואמרו לו: "למה זה העליתנו ממצרים להמית אתי ואת בני ואת מקני בצמא" (שם שם ג). מיכן היה ר' יאשיה אומר: נפל הבית, חבל על החלון!¹⁸ "להמית אותי ואת מקני בצמא"¹⁹ יש אומרים: בהמתו של אדם אינה אלא חייו, יוצא אדם לדרך אם אין בהמתו עמו מסתגף הוא. מיד עמד משה בתפילה, שנאמר: "ויצעק משה אל ה' לאמר מה אעשה לעם הזה עוד מעט וסקלני" (שמות יז ד).²⁰ מהו "לאמר"? אמר לפניו: ריבוננו של עולם, הודיעני אם הורגים אותי אם לאו.²¹ אמר לו: מה איכפת לך?²² "עבור לפני העם" (יז ה). מהו "עבור"? אמר לו: עבור על דבריהם. ר' מאיר

⁷ המשך הדרשה מתמקד על המשך הפסוק, על מה ולמה קראו למקום מסה ומריבה, ויש לקרוא את הפסוק עד סופו (המעתיקים כדרכם קצרו): "על ריב בני ישראל ועל נסותם את ה' לאמר היש ה' בקרבנו אם אין". פסוק זה מסכם את הפרשה והוא שמגלה לנו שהיה כאן ניסיון של בני ישראל את הקב"ה.

⁸ נדע אותו, נכיר בו, נקבל מלכותו עלינו.

⁹ הנס שאירע לנו עם הסלע שיצאו ממנו מים, אם הוא בא להמחיש את מלכותו של הקב"ה רק עלינו – לא נקבלו. למה בדיוק מכוון כאן ר' יהושע? מה פשר הניסיון הזה לקב"ה שימלוך על כל העולם ולא רק עלינו? ראה המדרשים על ההחמצה של בני ישראל שאמרו בשירת הים: "ה' ימלוך לעולם ועד" – לעתיד לבוא ולא ה' מלך לעולם ועד (מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דשירה פרשה י). האם ר' יהושע מדבר מנקודת המבט של תקופתו? תפילתנו בימים נוראים? נשמח לשמוע הסברים.

¹⁰ ר' אליעזר נשמע 'מעשי' יותר. אחרי שניצלו מהצמא במדבר ושתו מים לרוויה, הם ומקניהם, מנסים בני ישראל את הקב"ה ועושים איתו תנאים, לגבי המשך הדרך. כאילו אומרים: פעם אחת ראינו את הנס של הוצאת מים מן הסלע. מה הלאה? מה יהיה מכאן ואילך במדבר הגדול והנורא? כל יום יהיו ניסים? גם זה ניסיון, אבל נשמע הרבה יותר פשוט ואנושי. בקשת הצרכים היא סבירה והרי זה מעשינו בכל יום בתפילותינו, אבל ההתניה שרק אם נקבל את מה שאנו צריכים נודה שה' בקרבנו, היא החטא.

¹¹ על אילו מצוות ואיזו תורה מדובר? על כרחנו נאמר: מצוות שנצטוו במרה, שם נאמר: "שם שם לו חוק ושם ניסהו", וכאן בא: "נסותם את ה'". ועוד נחזור לקשר בין מסה ומריבה ובין מרה. עד אז, ראה דברינו [מצוות שנצטוו במרה](#) בפרשה זו.

¹² אולי הכוונה כאן לכל טעמי המן (והשלו) שניתן לבני ישראל לפני מסה ומריבה. ראה דברינו [טעם המן](#) בפרשה זו.

¹³ ראה הבן בן אדם שבא מולם.

¹⁴ האבא לבן. האיש שהם פגשו לא הספיק לענות.

¹⁵ והנמשל הוא כמובן יחס בני ישראל אל הקב"ה; הוא מספק כל צרכיהם במדבר: "הקיפן בשבעה ענני כבוד ... בקשו מן נתן להם, שליו נתן להם. כיון שנתן להם כל צורכיהם התחילו מהרהרין ואומרים: היש ה' בקרבנו אם אין". ואז בא הכלב, הוא עמלק וזינב בבני ישראל. מדרש זה ודומיו הם הבסיס למדרש הסמוכים בין פרשת מסה ומריבה ומלחמת עמלק (שמות רבה להלן, רש"י שמות יז ח שמצטט את המדרש שהבאנו ועוד).

¹⁶ מדרש שמות רבה צועד בעקבות המכילתא ופסיקתא דרב כהנא שהבאנו, אך מתמקד תחילה בחלקו הראשון במה שאירע בפרשת מסה ומריבה עצמה.

¹⁷ כגון שהיו מים דלוחים שאינם ראויים לשתיה של בני אדם, אבל ראויים לשתיה בעלי חיים.

¹⁸ שלאדם אכפת מהחלון ולא מהעיקר – מהבית עצמו. והנמשל לבהמה, לרכוש האדם, ולאדם עצמו הוא ברור. אבל דווקא על הצדיקים אומרים חז"ל שממונם חביב עליהם מגופם (סוטה יב ע"א). וגם אמרו: עני חשוב כמת (נדרים סד ע"ב). ועל"פ, ה"יש אומרים" להלן מציג דעה אחרת. אדם דואג על רכושו זה טבעי (גם אלה שאינם צדיקים).

¹⁹ נראה שכאן מתחילה הדרשה הנגדית. המתת המקנה של האדם היא כמו המתת עצמו.

²⁰ ראה שכך הזהיר הקב"ה את משה בתחילת שליחותו: "בני סרְבְּנִים הם, רגזנים הם, טרחנים הם. על מנת כן תהיו מקבלים עליכם, שיהיו מקללים אתכם, שיהיו מסקלים אתכם באבנים" (שמות רבה ז ג), בדברינו [בני סרְבְּנִים הם](#) בפרשת שמות. משה שאמר לפרעה: "הן נִזְבַּח אֶת תּוֹעֲבֹת מִצְרַיִם לְעֵינֵיהֶם וְלֹא יִסְקְלוּנוּ?" (שמות ח כב), חושש כעת שבני ישראל יסקלו אותו.

²¹ עד כי כך!

²² נשמע מוזר לאוזנינו היום, אבל כאן הכוונה: אל תדאג, אל תקח את דברי העם יותר מדי ברצינות, אין כוונתם להרוג אותך.

אומר: מהו "עבור"? אמר (הקב"ה): הוי דומה לי; מה אני משלם טובה תחת רעה, אף אתה הוי משלם טובה תחת רעה, שנאמר: "מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע" (מיכה ז יח). רבי יהודה אומר: עבור על חטייה שלהם.²³ ורבי נחמיה אומר: "עבור לפני העם" – עבור לפניהם, ומי שיש בו גאווה יבוא וידבר כנגדך.²⁴

"וקח אתך מזקני ישראל" – שיהיו עדים, שלא יהו אומרים: מעיינות היו שם.²⁵ "ומטך אשר הכית בו את היאור קח בידך" (שם) – אמר לפניו: ריבוננו של עולם, מטה זה של פורענות הוא! הוא הבאיש המים במצרים והוא הביא עשר מכות על המצרים, א"ל הקב"ה: אין מדתי כמדת בשר ודם שהוא מכה באיזמל ומרפא ברטיה; אבל אני, במה שאני מכה, בו אני מרפא. לכך נאמר: "ומטך אשר הכית בו את היאור קח בידך" – כדי שידעו הכל שהוא של ברכה.²⁶

"והכית בצור" – מהו "והכית בצור"?²⁷ אמר לו הקב"ה: אם מבקשים הם מן האבן הזו – הוצא להם, אם מן האבן הזו – תן להם. כיון שיצאו המים השקו כל אהליהם של ישראל.

מה כתיב שם? "וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם מִסָּה וּמִרִיבָה עַל רִיב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְעַל נִסְתָּם אֶת ה' לֵאמֹר הֲיֵשׁ ה' בְּקִרְבָּנוּ אִם אֵין" (ז ז) – ומה מריבה היתה שם? ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן.²⁸ ר' יהודה אומר: אמרו: אם ריבון הוא על כל המעשים כדרך שהוא ריבון עלינו – נעבדנו; ואם לאו – נמרוד בו. ורבי נחמיה אומר: אם מספיק לנו מזונותינו כמלך שהוא שרוי במדינה ואין בני המדינה צריכין לו כלום – נעבדנו; ואם לאו – נמרוד בו. ורבנותינו אמרו: אם מהרהרים אנו בלבבנו והוא יודע מה שאנו מהרהרים – נעבדנו; ואם לאו – נמרוד בו.²⁹ אמר להם הקב"ה: אם בקשתם לבדוק אותי, יבא הרשע ויבדוק אתכם. מיד: "ויבא עמלק וילחם עם ישראל". מה כתיב שם? "היש ה' בקרבנו אם אין. ויבא עמלק וכו'". וכי מה ענין זה אצל זה? משל לתינוק שהיה רוכב על כתיפו של אביו וראה חבירו של אביו. אמר לו: ראית את אבא? אמר לו אביו: אתה רוכב על כתפי ואתה שואל עלי? הריני משליכך ויבא השונא וישלוט בך. כך אמר הקב"ה לישראל: אני נשאתי אתכם על ענני כבוד, ואתם אומרים: "היש ה' בקרבנו אם אין"! לפיכך יבוא השונא וישלוט בכם, הוי: "ויבוא עמלק".³⁰

²³ כמו מעביר על מדותיו, ובמחזור תפילותינו: "מעביר ראשון ראשון", "תעבור על פשע ותמחה אשם" ועוד. הקב"ה מרכז את משה ומלמדו להיות סובלני לעם. וכאלו אומר למשה: זו בעיה שלי, לא שלך. עשה כדברי, בטח בי ואל תכעס על העם. הם צמאים למים משה, אף אחד לא יסקול אותך.

²⁴ בין כל הדעות המוצגות כאן, מי לחומרה ומי להקלה ועידוד, נראה ברור שהיה כאן למשה ניסיון מנהיגותי ראשון אולי הקשה ביותר. אמנם, אחרי פגישתם של משה ואהרן עם פרעה שלא שמע אליהם ורק הכביד את עולו, אומר הכתוב: "וַיִּפְגְּעוּ אֶת מֹשֶׁה וְאֶת אֶהֱרֹן נְצִיבִים לְקִרְאָתָם בְּצִאתָם מֵאֶת פְּרֹעֶה: וַיֹּאמְרוּ אֲלֵהֶם יְרֵא ה' עֲלֵיכֶם וַיִּשְׁפֹּט אֶשֶׁר הִבְאִשְׁתֶּם אֶת רִיחֹנוּ בְּעֵינֵי פְרֹעֶה וּבְעֵינֵי עֲבָדָיו לְהַתְּרִיב בְּיָדָם לְהַרְגֵנוּ" (שמות ה כ-כא). אבל המדרשים והפרשנים רואים את המילה "ויפגעו" במובן של ויפגשו, וכלשון המכילתא: "היינו, מצטערים על שעבוד מצרים". אחרים מגבילים שם את "ויפגעו" לדתן ואבירם. ואילו כאן, כל העדה שצמאה למים היא המתקלה. ומה באמת חשב משה כשנסיע את העם מים סוף אל המדבר? ראה דבריו הוא לקב"ה באחד מסירוביו לשליחות בסנה, שמות רבה ג ד: "מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל ממצרים – רבי נהוראי אומר: אמר משה לפני הקב"ה: אתה אומר לי: לך והוצא את ישראל, היכן אני משכינם בקיץ מפני החמה ובחורף מפני הצנה? מנין לי לספק במאכל ובמשתה? כמה חיות יש בהן, כמה מעוברות יש בהן, כמה תינוקות יש בהן! כמה מיני מזונות התקנת להם להחיות שבהן וכו'". האם לא היו הקב"ה ומשה צריכים להקדים תרופה למכה? מי באמת מנסה את מי כאן?

²⁵ ובהמשך מעיד הפסוק שעשיית הנס הייתה רק לעיני ישראל: "ויעש כן משה לעיני זקני ישראל" ולפיכך עדותם ומעורבותם חשובה. הם הזקנים שמשה ניסה לגייס בהליכתו הראשונה לפני פרעה ושכדברי המדרש "נשמטו והלכו להם" בדרך לארמון פרעה (רש"י שמות ה א), ונענשו, עפ"י המדרש, בהרחקתם ממעמד הר סיני. אבל כאן, בין יציאת מצרים ומעמד הר סיני, יש להם תפקיד ומעמד, תפקיד שיחזור גם **במתאוננים** (הנה קשר נוסף בין פרשתנו ופרשת בהעלותך).

²⁶ מוטיב הריפוי באותו דבר בו נינתה המכה מופיע גם בדרשות על הפסוק בשירת האזינו: "אני אמית ואחיה מחצתי ואני ארפא" (דברים לב ט). ראה כדוגמא ויקרא רבה יח ה, פרשת מצורע: "מחצתי ואני ארפא – ר' ברכיה בשם ר' לוי אמר: בשר ודם מכה באיזמל ומרפא ברטיה, אבל הקב"ה במה שהוא מכה הוא מרפא, שנאמר (ירמיה ל) כי אעלה ארוכה לך וממכותיך ארפאך". ראה גם פסחים סח א, סנהדרין צא ב. בני ישראל צריכים לראות שהמטה איננו רק כח שלילי והרסני, כפי שראו במצרים, אלא 'מטה האלהים', מטה שהאלהים יכול להטותו להיכן שירצה: לרעה וגם לטובה. אין שום כח נסתר ומאיים במטה. אך אנחנו אחרי קריעת ים סוף, שם ראינו, עפ"י המדרש, שמשה מצטווה ללכת עוד צעד: להניח את המטה בצד ולהבקיע את הים בידו! ואילו כאן המטה חוזר. ויחזור המטה שוב לרעה בחטא מי מריבה שם הרעיון הוא עוד צעד: לא מטה ולא יד, אלא דיבור בפה! וכבר הרחבנו מעט בעניין זה בדברינו **ואת המטה הזה תיקח בידך** בפרשת שמות.

²⁷ בצור, בסלע מסוים, או בסלע כלשהוא? בצור המיועד או שמא בצור שנראה לך, בצור כלשהוא כפי שממשיכה הדרשה. שלוש דעות כמפורט להלן.

²⁸ דעה שלישית זו של רבותינו היא תוספת של מדרש שמות רבה (אם לא טעינו) ומעוררת אף היא שאלה: מה פשר ניסיון זה? מהיכן לקח הדרשן את הרעיון שבני ישראל מנסים את הקב"ה אם הוא יודע מה בראשם?

³⁰ קטע אחרון זה של שמות רבה משלב כאמור קטעים ממכילתא דרבי ישמעאל בשלח – מסכתא דויסע פרשה ו ומפסיקתא דרב כהנא פיסקא ג – זכור, שהם מדרשים קדומים יותר, ויוצר את הקשר שכבר ראינו בראש המדרש, עם מלחמת עמלק. המשותף לכולם הוא הקריאה של הפסוק האחרון החותם את פרשת מסה ומריבה: "וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם מִסָּה וּמִרִיבָה עַל רִיב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְעַל נִסְתָּם אֶת ה' לֵאמֹר הֲיֵשׁ ה' בְּקִרְבָּנוּ אִם אֵין", לא רק כפסוק מסכם וסוגר, אלא אולי גם כפותח ומספר דבר מה חדש שלא ידענו עד כאן: הניסיון של בני ישראל את הקב"ה, כשיטות ר' יהושע ור' אליעזר במכילתא לעיל – שיטות שהפכו לשיטות ר' יהודה ור' נחמיה ונוספה להם שיטת רבותינו – היא לאחרי השקיית העם במים. לאחרי הנס וההקלה. ניסיון וחשש על העתיד.

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יז פסוק ו

"הנני עמד לפניך שם על הצור בחורב" - אמר לו: ³¹ כל מקום שאתה מוצא רושם רגלי אדם, כענין שנאמר: "דמות כמראה אדם" (יחזקאל א כו) - ³² שם אני עומד לפניך. "והכית בצור" - מיכאן ר' יוסי בן זימרה אומר: מקל זה שלסמפיר הוא. "והכית על הצור" - אין כתיב כן, אלא: "והכית בצור".³³

רמב"ן שמות יז ה

והנה הכה בצור ויצאו ממנו מים ... וברור הוא שלא הלכו העם אל חורב לשתות, כי לא באו לפני הר סיני עד אחרי כן בחדש השלישי. אבל שלחו שם נעריהם ובהמתם לשאוב מים ולהביא להם כמנהג המחנות. וקרוב אלי שיצאו מים מן הצור בחורב, מים קרים נוזלים, הלכו אל רפידיים, ושם שתו אותם, והוא שאמר הכתוב: "ויוציא נוזלים מסלע ויורד כנהרות מים" (תהלים עח טז), וכתוב: "פתח צור ויזובו מים הלכו בציות נהר" (שם קה מא). ומה שאמר: "הן הכה צור ויזובו מים ונחלים ישטופו" (שם עח כ), גם הוא על הצור הזה בחורב על דרך הפשט.³⁴ והסלע השני אשר היה בקדש נבקע בו כמו באר נובע מים, ועל כן אמר: "הוא הבאר אשר אמר ה' למשה" (במדבר כא טז), ואמרו בשירה: "באר חפרוה שרים" (שם שם יח), כי היה כמו באר חפרוה, ולכן אמר שם: "ותשת העדה ובעירם" (כ יא), ששתו מיד שם באותו המקום. אבל כאן היו נהרות שוטפים ממנו ושותין בבתיהם לרצונם. ואף על פי שהיה הכל בארה של מרים, כקבלת רבותינו (במדבר רבה יט כה), יתכן שהיה בפעם הראשון וכל הארבעים שנה מושך מים כנהרות שוטפות. ובפעם השנית מפני העונש אשר היה שם, נעשה כמו באר חפרוה מלאה מים חיים.³⁵

ספרי במדבר פרשת פינחס פסקא קלו

רבי יהודה בן בבא אומר: משלשה מקומות שבאו ישראל לידי עבירה חמורה ואמר להם המקום עשו תשובה ואני מקבל.³⁶ כיוצא בו אתה אומר: "ויקרא שם המקום מסה ומריבה על ריב בני ישראל" (שמות יז ז), מהו

³¹ הקב"ה למשה. ראה שמות רבה כה ד שדורש "הנני" זה לחומרה: "נדרשתי ללא שאלו נמצאתי ללא בקשוני (ישעיהו סה א) - היה להם שכיון שכלתה העווגה יעמדו ויבקשו רחמים מלפני, אלא עמדו ושפכו תרעומות כלפי מעלה, לפיכך אמר הכתוב: הנני הנני אל גוי לא קרא בשמי (שם). מהו הנני ב' פעמים? ... הנני עומד לפניך שם על הצור, והנני על המן, שנאמר: הנני ממטיר לכם לחם מן השמים". אבל המדרש שלנו דורש את הנני לפניך שם על הצור באופן אחר.

³² במעשה המרכבה.

³³ ראה מדרש זה גם בתנחומא פרשת בשלח סימן כב: "הנני עומד לפניך שם על הצור - אמר ליה הקב"ה: כל מקום שאתה מוצא שם רושם רגלי אדם שם אני לפניך. והכית בצור - על הצור אינו אומר כן, אלא: בצור". הקב"ה ניצב שם על הצור, אז אל תכה משה במטה הספיר (ראה פרקי דרבי אליעזר פרק מ על המטה הפלאי שנברא בין השמשות ונמסר מדור לדור, בדברינו [ואת המטה הזה תיקח בידך](#) בפרשת שמות) על הצור, שם עומדת השכינה, אלא בצור. ומה עושה שם השכינה? היא מצויה בכל מקום בו נמצאות טביעות (רושם) רגלי אדם. בדומה לרעיון שהשכינה מצויה עם עם ישראל בכל מקום שהם בצרה (הדרשות על הפסוק: "בכל צרתם לו צר"). במקום בו טבעו והשאירו רישומם רגלי ההולכים בצמא במדבר ודשדשו מכובד המסע והמשה ומהצימאון למים - שם הנני עומד, ואמר הקב"ה למשה. והחיבור למעשה מרכבה של יחזקאל שם מצויה דמות אדם היא נדבך נוסף שמעצים עד מאד מדרש מופלא זה. האם זה גם הצור של נקרת הצור בפרשת כי תשא בו משה מבקש לראות את כבוד ה' ונענה חלקית? האם זהו "חורב" של מעמד הר סיני? האם פלא המים במסה ומריבה מבשר את המים שהם תורת חיים שיבואו בהר סיני? לנו נראה ממדרש זה שכן, בגלל עוצמת חיבור השכינה והאדם ובגלל ה"א הייודעי: "הצור בחורב". אבל להלן נראה שזו מחלוקת הפרשנים.

³⁴ רמב"ן מזכיר לנו את תיאורי מכות מצרים, יציאת בני ישראל, ההליכה במדבר ועד, המפורטים בלשון מליצית ושירית בפרקים עח וקה בתהילים (בפרק קו יש כבר תוכחה): "שִׁמַח מִצְרַיִם בְּצִאתָם מִן הַיָּם / פָּתַח צוֹר וַיִּזְבְּבוּ מִיָּם הֶלְכוּ בְּצִיּוֹת נְהָרִים / וַיֵּבְאוּ שָׁלוֹם וְלֶחֶם שָׁמַיִם וְשִׁבְעִים / פָּתַח צוֹר וַיִּזְבְּבוּ מִיָּם הֶלְכוּ בְּצִיּוֹת נְהָרִים".

³⁵ הבאר שנזכרת בפרשת חוקת היא עניין אחר. הצור שנבקע כאן במסה ומריבה והפך לנהרות מים היוצאים מנקרת הצור שבחורב, לא פסק וליווה את עם ישראל בכל מסעותיו "כל הארבעים שנה מושך מים כנהרות שוטפים", גם אחרי חטא העגל, חטא המרגלים ועוד. ומה נעשה עם בארה של מרים? נאמר שהיא היא אותם נהרות שוטפים, היא נוצרה כאן במסה ומריבה וליוותה את עם ישראל כל אותם שנים והפכה אחרי מות מרים לבאר חפרוה שיש לשאוב ממנה מים. ראה דברינו [בארה של מרים](#) בפרשת חוקת. ולעניין הצור שכבר הזכרנו בתנחומא לעיל, רוב הפרשנים (רש"י, אבן עזרא, רשב"ם ועוד) אינם מוטרדים מהשאלה מה הוא "הצור בחורב" ופשיטא להם שהצור או הסלע כאן ברפידיים אינו קשור לנקרת הצור שבפרשת כי תשא והמילה "חורב" יכולה להתפרש על המדבר כולו שהוא חרב וצחיח. רק אחרי מעמד הר סיני קיבל "חורב" או "הר חורב" את משמעותו וסמלו כמקום ההתגלות במעמד הר סיני. ראה גם המונח "ברית חורב". והסלע שבפרשת חוקת בקדש, בוודאי שהוא עניין שלישי ונפרד. ראה פירוש רד"ק לתהלים קו לג: "ומה שאמר בחורב והם היו ברפידיים אינו אומר על הר חורב, אלא אותו הצור חורב ויבש מאד. ומה שאמר הנני עומד על הצור, שירד כבוד האל יתברך באש על הצור, ואותה האש המִסָּה את הצור והפכו למים". אבל רמב"ן מקשר את "הצור בחורב" שבפרשתנו עם נקרת הצור שליד הר חורב ולפיכך מתאר מצב שבו משה הלך כברת דרך לחורב, דרך שמן הסתם הייתה מוכרת לו מהשנים בהם רעה את צאן יתרו במדבר וחיפש מים. לשם לקח משה רק את הזקנים שייראו את בקיעת הצור ויעידו לכלל העם מהיכן באים המים הזורמים באפיקי המדבר. וכדברי הנביא ישעיהו מאי ח: "אֶפְתַּח עַל שְׁפִי נְהָרוֹת וְנִתְּנָה בְּקִיעוֹת מְעִינֹת אֲשֶׁר מְדַבֵּר לְאָגָם מִיָּם וְאָרְץ צִיָּה לְמוֹצָאֵי מַיִם". וכל זה כקדימון למתן תורה ליד אותו הצור, ליד אותם מעיינות. האם התכוון רמב"ן לכל הסמליות הזו, פרשה אחת לפני מתן תורה?

³⁶ ראה קטע קודם במדרש שם שדורש את הפסוק: "ונשב בגיא מול בית פעור" ובו משה אומר לבני ישראל: "ראו איזו עבירה עברתי וכמה בקשות ביקשתי ולא נסלח לי וראו כמה עבירות עברתם ואמר לכם המקום עשו תשובה ואני אקבל". בגיא מול בית פעור בו

אומר? "ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך והישר בעיניו תעשה" (שמות טו כו). כיוצא בו: "ובתבערה ובמסה ובקברות התאוה" (דברים ט כב), מהו אומר? "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך" (דברים י יב). אף כאן אתה אומר: "ונשב בגיא מול בית פעור" (דברים סוף פרק ג) – "ועתה ישראל שמע אל החוקים ואל המשפטים" (תחילת פרק ד שם).³⁷

שיר השירים רבה פרשה א סימן ה

"שחורה אני ונאווה" - שחורה אני בים – "וימרו על ים בים סוף", ונאווה אני בים – "זה אלי ואנוהו". שחורה אני במרה – "וילונו העם על משה לאמר מה נשתה", ונאווה אני במרה – "ויצעק אל ה' ויורהו ה' עץ וישלך אל המים וימתקו המים". שחורה אני ברפידים – "ויקרא שם המקום מסה ומריבה", ונאווה אני ברפידים – "ויבן משה מזבח ויקרא שמו ה' נסי. שחורה אני בחורב – "יעשו עגל בחורב", ונאווה אני בחורב – "כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע". שחורה אני במדבר – "כמה ימרוהו במדבר", ונאווה אני במדבר – "וביום הקים המשכן". שחורה אני במרגלים – "ויוציאו דבת הארץ", ונאווה אני ביהושע וכלב – "בִּלְתֵּי קָלֵב בֶּן יִפְנֵה הַקְּנָזִי וַיְהוֹשֶׁעַ בֶּן נֹון כִּי מָלְאוּ אַחֲרָי ה'".³⁸

שבת שלום

ושנה טובה לאילנות³⁹

מחלקי המים (לאדם ולעץ השדה)

מים אחרונים: נגענו ברפרוף בקשר האפשרי של שתי ההכאות של משה במטה בסלע או בצור: האחת בפרשתנו והשנייה בפרשת חוקת. זו: מסה ומריבה וזו: מי מריבה. זו בתחילת המסע במדבר וזו לקראת סופו. זו אולי כתקדים למעמד סיני וזו שבגינה לא נכנסו אהרון ומשה לארץ. (ובתוכם מרים אחותם שבאר המים כל ארבעים השנים היא בזכותה). זו לאחר שירת הים וזו לפני שירת הבאר. ראה פירושו המיוחד של יוסף בכור שור במדבר כ ח שמדובר באותו מעשה ממש! רפרוף נוסף מצוי בדברינו [ואת המטה הזה תקח בידך](#) בפרשת שמות השתא. אבל עדיין נושא זה ראוי לדף בפני עצמו ואם כבר קדמונו וכתב משהו על כך, נשמח לדעת ולהוסיף לקח.

חטאו ישראל [בשיטים של זנות](#) נסלח להם והם מצטווים לשמירת התורה והמצוות (להלן). אבל למשה שהכה בצור רפידים בפרשתנו וחזר והיכה בסלע בקדש, לא נסלח.

³⁷ הקשר עבירה – תשובה הקרוב ביותר הוא המקרה האחרון: בית פעור מול "ועתה ישראל שמע וכו'", שני פסוקים סמוכים ממש. במקרה השני של תבערה הקשר קצת יותר רחוק, כעשרים פסוקים, אבל אולי עדיין באותו עניין ועכ"פ תחילה באה העבירה ואח"כ התשובה או האפשרות לתיקון. אבל במקרה שלנו, מסה ומריבה, לא רק המרחק גדול, אלא גם סדר הדברים הפוך. העבירה היא במסה ומריבה בפרק יז ואילו התשובה והאפשרות לתיקון הם שני פרקים קודם במרה! ריפוי המים במרה מקדים את הניסיון במסה ומריבה ואולי לזה מתכוונים המדרשים, כמו פסיקתא דרב כהנא לעיל: "שריפו ידיהם מן התורה ומן המצוות", שהרי קבלו כבר מקצת מצוות במרה (הערה 11 לעיל). ראה בהקשר זה גם מדרש שמות רבה מג ג שבמרה מלמד הקב"ה את משה כיצד לעשות את המר מתוק. במסה ומריבה אולי רפו לרגע ידי משה ושכח איך ממתיקים את המר, איך משקיטים את התרעומת, אין מתקנים את החטא ואיך הופכים לנס את הניסיון. אבל בחטא העגל עומד משה ומשיב לקב"ה בכל כוחו: "לא כך אמרת לי במרה: הוי מתפלל ואומר: עשה את המר מתוק!". ראה מדרש זה שם.

³⁸ כבר הקדשנו דף מיוחד בשם [שחורה אני ונאווה](#) בפרשה זו בשנה האחרת וכאן קצרנו במדרש. הרוצים להעתיקו יפנו בבקשה למקור ויעתיקו במדויק משם. נראה שמדרש שיר השירים רבה זה נותן תמונה מורכבת ומאוזנת: שחור ולבן, כעור ונאה, מסה ונס, התעלות ושקיעה, נפילה וקימה, חטא ותשובה. אלה קורות עם ישראל במדבר והרבה מעבר לו - בהיסטוריה הכללית. מסה ומריבה הוא חוליה אחת ברשרת אירועים שאירעו לאבותינו במדבר ולא רק שם. עשרה ניסיונות ניסו אבותינו את המקום במדבר ובכללם מסה ומריבה, אך לעומתם, עשרה ואולי יותר אירועים ומעשים טובים עלו על נס להתנוסס: כשיצאו כאיש אחד ממצרים ושחטו את אלוהי מצרים לעיניהם, כשהאמינו בים סוף, כשקבלו את התורה וקיימו "לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה" בארץ חרבה שיש להתפלל בה למים, להכות בצור או לדבר אליו ויצאו מים חיים להשקות אדם ובהמה. ואין מים אלא תורה. ראה דברינו חסד נעורים בפרשת בהעלותך. מדרש שיר השירים רבה לעיל מציג את התמונה המורכבת, תמונה שמכילה הרבה אפור וגם את הקצוות. וכלשון תלמוד בבלי מסכת מגילה טז ע"א: "אומה זו משולה לעפר ומשולה לכוכבים. כשהן יורדין - יורדין עד עפר, וכשהן עולין - עולין עד לכוכבים". ובתלמוד הירושלמי שקלים פרק א הלכה א: "אין את יכול לעמוד על אופי של אומה הזאת: נתבעין לעגל ונותנין, נתבעין למשכן ונותנין".

³⁹ ובזכותם תהיה שנה טובה גם לנו "כי האדם עץ השדה" (דברים כ יט) - מלמד שחיינו של אדם אינם אלא מן האילן" (ספרי דברים פיסקא ג) ו"מה האדם נותן דין וחשבון, אף עצים נותנין דין וחשבון" (בראשית רבה כו ו).